

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान्ऽशूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्प्रस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपाऽशुः। सोमेन देवाऽस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपाऽशुं जुहोति। सोमेनैव तद्देवाऽस्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्रं आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्रं आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि।

इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः
 स्थालीर्वायव्याः सोमग्रहणीरिति। देवा वै पृश्निमदुहन्॥४॥
 तस्या एते स्तना आसन्। इयं वै पृश्निः। तामादित्या
 आदित्यस्थाल्या चतुष्पदः पशून्दुहन्। यदादित्यस्थाली
 भवति। चतुष्पद एव तया पशून् यजमान इमां दुहे।
 तामिन्द्र उक्थ्यस्थाल्येन्द्रियमदुहत्। यदुक्थ्यस्थाली भवति।
 इन्द्रियमेव तया यजमान इमां दुहे। तां विश्वे देवा
 आग्रयणस्थाल्योर्जमदुहन्। यदाग्रयणस्थाली भवति॥५॥

ऊर्जमेव तया यजमान इमां दुहे। तां मनुष्या ध्रुवस्थाल्या-
 ऽऽयुरदुहन्। यद्ध्रुवस्थाली भवति। आयुरेव तया यजमान
 इमां दुहे। स्थाल्या गृह्णाति। वायव्येन जुहोति। तस्मादन्येन
 पात्रेण पशून्दुहन्ति। अन्येन प्रतिगृह्णन्ति। अथो व्यावृतमेव
 तद्यजमानो गच्छति॥६॥

ग्रहत्वं ग्रहां जुहोत्यर्कुर्वतादुहन्नाग्रयणस्थाली भवति नव च॥—————[१]

युव९ सुराममश्विना। नमुचावासुरे सचा। विपिपाणा
 शुभस्पती। इन्द्रं कर्म स्वावतम्। पुत्रमिव पितरावश्विनोभा।
 इन्द्रावतं कर्मणा द९सनाभिः। यथ्सुरामं व्यपिबः शचीभिः।
 सरस्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहोव्यग्रे हविरास्येते।
 सुचीव घृतं चमू इव सोमः॥७॥

वाज२सनि९ रयिमस्मे सुवीरम्। प्रशस्तं धेहि यशसं

बृहन्तम्। यस्मिन्नश्वास ऋषभास उक्षणः। वशा मेषा
 अवसृष्टास आहुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा
 मतिं जनय चारुमग्नये। नाना हि वा देवहितं सदो मितम्।
 मा सः सृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम
 एषः। मा मां हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबच्छचीभिः। अहं
 तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि। द्वे स्मृती
 अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। ताभ्यामिदं
 विश्वं भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्। यस्ते देव
 वरुण गायत्रच्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुच्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे। यस्ते
 देव वरुण जगतीच्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे। सोमो वा
 एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा सोमेन यजते।
 देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
 सवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः सुवन्ते
 राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥—————[२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय
 कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा
 अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री
 निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै

देव्यदितिः॥११॥

इ॒मामे॒वास्मा॒ उत्था॑पयति। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधादित्या॑ह।
आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॑ भा॒गं मि॒त्राय॑
वरु॑णाय चेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। अ॒वर्ति॑ वा ए॒षैत॑स्य
पा॒प्मानं॑ प्र॒तिख्या॑य नि॒षीद॑ति। यस्या॑ग्नि॒होत्र्युप॑सृष्टा
नि॒षीद॑ति। तां दु॒ग्ध्वा ब्रा॑ह्म॒णाय॑ दद्यात्। यस्या॑न्नं नाद्यात्।
अ॒वर्ति॑मे॒वास्मि॑न्पा॒प्मानं॑ प्र॒तिमु॑ञ्चति॥१२॥

दु॒ग्ध्वा द॑दाति। न ह्यदृ॑ष्टा दक्षि॑णा दी॒यते॑। पृ॒थि॒वीं वा ए॒तस्य॑
प॒यः प्र॑वि॒शति॑। यस्या॑ग्नि॒होत्रं॑ दु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्क॑न्दति। यद॒द्य
दु॒ग्धं पृ॑थि॒वीम॑स॒क्त। यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदापः॑। प॒यो गृ॑हेषु
प॒यो अ॒ग्निया॑सु। प॒यो व॒ध्सेषु॑ प॒यो अ॒स्तु त॑न्मयीत्या॑ह।
प॒य ए॒वाऽऽत्म॑न्गृ॒हेषु॑ प॒शुषु॑ ध॒त्ते। अ॒प उ॑प॒सृज॑ति॥१३॥

अ॒द्विरे॒वैन॑दाप्रोति। यो वै य॒ज्ञस्या॑र्ते॒ नाना॑र्त॒ः स॑सृ॒जति॑।
उ॒भे वै ते तर्ह्या॑र्च्छ॒तः। आ॑र्च्छ॒ति खलु॑ वा ए॒तद॑ग्नि॒होत्र॑म्।
यदु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्क॑न्दति। यद॑भिदु॒ह्यात्। आ॑र्ते॒ नाना॑र्तं य॒ज्ञस्य॑
स॑सृ॒जेत्। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्कं॑ हो॒त॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा
पुन॑र्हो॒त॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्क॑रोति॥१४॥

यद्यु॒द्धु॑तस्य॒ स्क॑न्दे॒त्। यत्ततो॑ऽहु॒त्वा पुन॑रे॒यात्। य॒ज्ञं
वि॒च्छि॑न्ध्यात्। यत्र॒ स्क॑न्दे॒त्। तन्नि॑षद्य पुन॑र्गृ॒हीयात्।
यत्रै॒व स्क॑न्दति। तत॑ ए॒वैन॑त्पुन॑र्गृ॒ह्णाति॑। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्कं॑

होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं
य॒ज्ञस्य॒ निष्क॑रोति॥१५॥

वि वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञश्छि॑द्यते। यस्या॑ग्नि॒होत्रे॑ऽधि॒श्रिते॒ श्वाऽन्तरा॑
धा॒वति। रु॒द्रः खलु॑ वा ए॒षः। यद॒ग्निः। यद्वा॑म॒न्वत्या॑ वर्तये॒त्।
रु॒द्राय॑ प॒शूनपि॑ दध्यात्। अप॒शुर्यज॑मानः स्यात्। यद॒पो-
ऽन्व॑तिषि॒ञ्चेत्। अ॒नाद्य॑म॒ग्रेरपः॑। अ॒नाद्य॑मा॒भ्यामपि॑ दध्यात्।
गा॒र्हप॑त्या॒द्भस्मा॒दाय॑। इ॒दं वि॒ष्णुर्विच॑क्रम॒ इति॑ वैष्ण॒व्यर्चा-
ऽऽह॑व॒नीया॑द्ध्व॒ः सय॑न्नु॒द्वेत्। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः
सन्त॑नोति। भस्म॑ना प॒दमपि॑ वपति॒ शान्त्यै॑॥१६॥

वै दे॒व्यदि॑तिर्मु॒ञ्चति॑ सृजति॒ करोति॑ करोत्या॒भ्यामपि॑ दध्यात् पञ्च च॥—————[३]

नि वा ए॒तस्या॑ऽऽह॒वनीयो॑ गा॒र्हप॑त्यं कामयते। निगा॒र्हप॑त्य
आह॒वनीय॑म्। यस्या॑ग्निमनु॒द्धृत॑ः सूर्यो॑ऽभि नि॒म्रोच॑ति। द॒र्भेण॑
हि॒र॒ण्यं प्र॒बद्धं॑ पु॒रस्ता॑द्धरेत्। अथा॒ग्निम्। अथा॑ग्नि॒होत्र॑म्।
यद्धि॒र॒ण्यं पु॒रस्ता॑द्धरति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒वैनं॑
पश्य॑न्नुद्धरति। यद॒ग्निं पू॒र्वः॑ ह॒रत्य॑था॒ग्निहो॑त्रम्॥१७॥

भा॒ग॒धेये॑नै॒वैनं॑ प्रणयति। ब्रा॒ह्म॒ण आ॑र्षे॒य उ॑द्धरेत्।
ब्रा॒ह्म॒णो वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भि॒रुद्ध॑रति।
अ॒ग्निहो॑त्रमु॒पसा॑द्यातमि॒तोरा॑सीत। व्र॒तमे॒व ह॑तमनु॒
म्रिय॑ते। अन्तं॑ वा ए॒ष आ॒त्मनो॑ गच्छति। यस्ता॑म्यति।
अन्त॑मेष य॒ज्ञस्य॑ गच्छति। यस्या॑ग्निमनु॒द्धृत॑ः सूर्यो॑ऽभि
नि॒म्रोच॑ति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।
वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परांची वा एतस्मै व्युच्छन्ती
व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना
जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति
प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवासयति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हतमनु म्रियते।
अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य
निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।

यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत्॥ २२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं
मन्थेत्॥ २३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।
गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे
रय्यै रमस्व॥ २४॥

सहसे द्युम्रायं। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोथ्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋक्सामे वै सारस्वतावुथ्सौ। ऋक्सामाभ्यामेवैनं
समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्।
बृहद्विराट्॥ २५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति।
आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं

हि ते। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरेतम्।
सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वेणैवास्यं यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्रे सप्रथा
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञः
सन्तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं
यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनङ्गान्दक्षिणा। वही ह्येष
समृद्धौ॥२७॥

हरत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेदेवतां गच्छत्युद्वार्यन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै
पूर्वं त्रीणि निम्रोचति दुर्भेण यद्विरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति
चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युषाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वे
मन्थेदुद्धरेत्॥)॥

[४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनं सवनं
कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति धयद्वतीषु
कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा
एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्वयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
शान्त्यै। गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
सवनान्नयन्ति॥२८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति।
होतुश्चमसमनूत्रयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञः

स॒माद॑धाति। यस्य॒ मा॒ध्यं दिने॒ स॒वने॒ सोमो॑ऽति॒रिच्य॑ते।
आ॒दि॒त्यं तृ॒तीयस॒वनं॑ का॒मय॑मानोऽभ्यति॒रिच्य॑ते। गौ॒रि॒वी॒त॑
सा॒मं भ॑वति। अति॒रिक्तं॑ वै गौ॒रि॒वी॒तम्। अति॒रिक्तं॑
य॒थ्स॒वन॑स्याति॒रिच्य॑ते॥ २९॥

अति॒रिक्त॑स्य॒ शान्त्यै॑। ब॒ण्म॒हा॑ अ॒सि सूर्ये॑ति॒ कुर्व॑न्ति।
यस्यै॒वाऽऽदि॒त्यस्य॒ स॒वन॑स्य॒ कामे॑नाति॒रिच्य॑ते। तेनै॒वैनं॑
का॒मेन॑ सम॒र्धय॑न्ति। गौ॒रि॒वी॒त॑ सा॒मं भ॑वति। तेनै॒व
मा॒ध्यं दि॒ना॒थ्स॒वन॑ना॒न्नय॑न्ति। स॒प्त॒द॒शः स्तो॒मः। तेनै॒व
तृ॒तीयस॒वन॑ना॒न्नय॑न्ति। हो॒तु॑श्च॒म॒सम॑नू॒न्नय॑न्ते। हो॒ताऽनु॑
श॑सति॥ ३०॥

म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञः स॒माद॑धाति। यस्य॒ तृ॒तीयस॒वने॒
सोमो॑ऽति॒रिच्ये॑त। उ॒क्थ्यं॑ कुर्वीत। यस्यो॒क्थ्ये॑ऽति॒रिच्ये॑त।
अ॒ति॒रा॒त्रं कुर्वी॑त। यस्या॒ति॒रा॒त्रेऽति॒रिच्य॑ते। तत्त्वे॑ दु॒ष्प्र॒ज्ञान॑म्।
यज॑मानं॒ वा ए॒तत्प॒शव॑ आ॒साह्य॑यन्ति। बृ॒ह॒थ्सामं॑ भवति।
बृ॒ह॒द्वा इ॒माँल्लो॒का॒न्दा॑धार। बा॒र्ह॒ताः प॒शवः॑। बृ॒ह॒तै॒वास्मै॑
प॒शून्दा॑धार। शि॒पि॒वि॒ष्ट॒व॒तीषु॑ कुर्वन्ति। शि॒पि॒वि॒ष्टो वै
दे॒वानां॑ पु॒ष्टम्। पु॒ष्ट्यै॒वैन॑ स॒म॒र्धय॑न्ति। हो॒तु॑श्च॒म॒सम॑नू॒न्नय॑न्ते।
हो॒ताऽनु॑श॑सति। म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञः स॒माद॑धाति॥ ३१॥

यन्ति॒ स॒वन॑स्याति॒रिच्य॑ते श॑सति दा॒धारा॒ष्टो च॑॥ [५]

ए॒कै॒को वै ज॒न॒ता॒यामि॒न्द्रः॑। ए॒कं वा ए॒ता॒वि॒न्द्र॑म॒भि
स॑सु॒नुतः॑। यौ द्वौ स॑सु॒नुतः॑। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष

वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं
वा एते सः सुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता
इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयांभवति। एतिवन्त्याज्यानि
भवन्त्यभिजित्यै॥ ३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरैति।
वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥ ३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्यै। अभिजिद्ववति। सुवर्गस्य
लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्ववति। विश्वस्य जित्यै। यस्य
भूयांसो यज्ञक्रतव इत्याहुः। स देवता वृद्ध इति।
यद्यग्निष्टोमः सोमः परस्तात्स्यात्॥ ३४॥

उक्थ्यं कुर्वीत। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत।
यज्ञक्रतुभिरेवास्य देवता वृद्धे। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स
सः सुन्वतोर्भिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याह।
छन्दांसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य
छन्दांस्यभिभवति। इष्टर्गो वा ऋत्विजामध्वर्युः॥ ३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽर्ष्टुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा मा

हासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानौ जंहितः। आर्तिं
वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं यदववर्जयुः।
क्रूरकृतामिवेषां लोकः स्यात्। आहंर दहेति ब्रूयात्॥३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुयुः। इयं
वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः।
यथस्तुतमननुशस्तमिति। होतां प्रथमः प्राचीनावीती
मार्जालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्।
उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥३७॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति।
त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः
परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं
धुवते। अग्न आयूँषि पवस् इति प्रतिपदं कुर्वीरन्।
रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्। आयुरेवाऽऽत्मन्दधते। अथो
पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥३८॥

अभिजित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुञ्जीणि च॥—————[६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति।
यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै
रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं
यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते

नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्धायति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्धायैत्। यत्तं मन्थैत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्धायैत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्।
यदाग्नीध्र उद्धायैत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्धायैत्।
अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।
तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्गारो रुद्धायैत्। तस्यारणीं कुर्यात्।
ऋमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्ऋमुकः।
प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्न्योनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।
नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्यैत्।
सुवर्णं हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्।
जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य
वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।
प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरेयुः।
क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरेयुः।
आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यं
सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः परा-

ऽपतत्। तानि॑ फाल्गु॒नान्य॑भवन्। प॒शवो॒ वै फाल्गु॒नानि॑।
प॒शवः॑ सोमो॒ राजा॑। यदा॑दारा॒श्च॑ फाल्गु॒नानि॑ चाभिषु॒णोति॑।
सोम॑मे॒व राजा॑नम॒भिषु॑णोति। श्रु॒तेन॑ प्रातः सव॒ने श्री॑णीयात्।
द॒ध्ना म॒ध्यं दि॒ने॥४४॥

नी॒तमि॒श्रेण॑ तृतीयसव॒ने। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः॑ स्याद्रथन्त॒रसा॑मा।
य ए॒व॒र्त्विजो॑ वृ॒ताः स्युः॑। त ए॒नं या॑जयेयुः। एकां॒ गां
दक्षि॑णां दद्या॒त्तेभ्य॑ ए॒व। पुनः॑ सोमं॑ क्रीणीयात्। य॒ज्ञेनै॒व
तद्य॒ज्ञमि॑च्छति। सै॒व ततः॑ प्रायश्चित्तिः। सर्वा॑भ्यो॒ वा ए॒ष
दे॒वता॑भ्यः॒ सर्वे॑भ्यः पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मान॑मागु॒रते॑। यः स॒त्राया॑गु॒रते॑।
ए॒तावा॑न्खलु॒ वै पु॑रुषः। याव॑दस्य वि॒त्तम्। स॒र्ववे॑द॒सेन॑ यजेत।
सर्व॑पृष्ठोऽस्य॒ सोमः॑ स्यात्। सर्वा॑भ्य ए॒व दे॒वता॑भ्यः॒ सर्वे॑भ्यः
पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मानं॑ निष्क्रीणीते॥४५॥

उ॒द्वाय॑ति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपतन्मध्यन्दिन आगु॒रते॑ पञ्च च॥—————[७]

पव॑मानः सुव॒र्जनः॑। प॒वित्रे॑ण विच॑र्षणिः। यः पो॒ता स पु॑नातु
मा। पु॒नन्तु॑ मा दे॒वज॑नाः। पु॒नन्तु॑ मन॑वो धि॒या। पु॒नन्तु॑ विश्वं
आ॒यवः॑। जा॒तवे॑दः प॒वित्र॑वत्। प॒वित्रे॑ण पु॒नाहि॑ मा। शु॒क्रेण॑
दे॒व दी॑द्यत्। अ॒ग्ने क्र॑त्वा॒ क्रतू॑ रनु॥४६॥

यत्ते॑ प॒वित्र॑म॒र्चिषि॑। अ॒ग्ने वि॑त॒तम॑न्तरा। ब्रह्म॒ तेन॑ पुनीमहे।
उ॒भाभ्या॑ दे॒व स॑वितः। प॒वित्रे॑ण स॒वेन॑ च। इ॒दं ब्रह्म॑ पुनीमहे।
वैश्व॑दे॒वी पु॑न॒ती दे॒व्यागा॑त्। यस्यै॑ ब॒ह्वीस्त॑नुवो वी॒तपृ॑ष्ठाः। तया॑

मदन्तः सध॒माद्येषु॑। व॒यं॑ स्या॒म॒ पत॑यो रयी॒णाम्॥४७॥

वै॒श्वान॒रो र॒श्मिभि॑र्मा पुनातु। वातः प्रा॒णेनै॑षि॒रो म॑यो॒भूः।
द्यावा॑पृथि॒वी प॑यसा॒ पयो॑भिः। ऋ॒ताव॑री य॒ज्ञिये॑ मा पुनीताम्।
बृ॒हद्भिः॑ स॒वित॒स्तृभिः॑। व॒र्षिष्ठै॑र्दे॒व म॑न्म॒भिः। अ॒ग्ने दक्षैः॑ पुनाहि
मा। येन॑ दे॒वा अपु॑नत। येनाऽऽपो॑ दि॒व्यं क॑शः। तेन॑ दि॒व्येन॒
ब्र॒ह्म॑णा॥४८॥

इ॒दं ब्र॒ह्म पु॑नीमहे। यः पा॑वमा॒नीर॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः सम्भृ॒तं॑
रस॑म्। स॒र्वं॑ स पू॒तम॑श्जाति। स्व॒दितं॑ मा॒तरि॑श्व॒ना।
पा॑वमा॒नीर्यो अ॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः सम्भृ॒तं॑ रस॑म्। तस्मै
सर॑स्वती दुहे। क्षी॒रं स॒र्पिर्मधू॑दकम्। पा॑वमा॒नीः
स्व॒स्त्यय॑नीः॥४९॥

सु॒दुघा॑ हि प॑यस्वतीः। ऋषि॑भिः सम्भृ॒तो र॑सः। ब्रा॒ह्म॒णेष्व॑मृ॒तं
हि॒तम्। पा॑वमा॒नीर्दि॑शन्तु नः। इ॒मं लो॒कम॑थो अ॒मुम्।
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयन्तु नः। दे॒वीर्दे॒वैः स॒माभृ॑ताः। पा॑वमा॒नीः
स्व॒स्त्यय॑नीः। सु॒दुघा॑ हि घृ॒तश्चु॑तः। ऋषि॑भिः सम्भृ॒तो
र॑सः॥५०॥

ब्रा॒ह्म॒णेष्व॑मृ॒तं हि॒तम्। येन॑ दे॒वाः प॒वित्रे॑ण। आ॒त्मानं॑ पु॒नते॑
सदा॑। तेन॑ स॒हस्र॑धा॒रेण॑। पा॑वमा॒न्यः पु॑नन्तु मा। प्रा॒जाप॑त्यं
प॒वित्र॑म्। श॒तोद्या॑मं॒ हिर॑ण्मयम्। तेन॑ ब्र॒ह्म॒विदो॑ व॒यम्। पू॒तं
ब्र॒ह्म पु॑नीमहे। इन्द्रः सु॒नी॒ती स॒ह मा॑ पुनातु। सोमः स्व॒स्त्या
वरु॑णः स॒मीच्या॑। य॒मो रा॒जा प्र॑मृ॒णाभिः॑ पुनातु मा। जा॒तवे॑दा

मोर्जयन्त्या पुनातु॥५१॥

अनु रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुष्टा हि घृतश्चुत ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि च॥

[८]

प्रजा वै सत्रमासत तपस्तप्यमाना अजुह्वतीः। देवा अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेनार्धमास ऊर्जमवारुन्धत। तस्मार्धमासे देवा इज्यन्ते। पितरौऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन मास्यूर्जमवारुन्धत। तस्मान्मासि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्या अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत। तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपहियते। प्रातश्च सायं च। पशवोऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः प्रेरते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत। ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं स्म इति। त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्। तैरेवेषां तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे।

यत्पितृभ्यः कुरोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत।
तान्तेनाव रुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या
ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे।
यच्चातुर्मास्यैर्यजते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव
रुन्धे। भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो भवति। विराजो
वा एषा विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिल्लोके
प्रत्यतिष्ठत्। वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे। साकमेधैरमुष्मिल्लोके। एष
ह त्वावैतत्सर्वं भवति। य एवं विद्वाश्चातुर्मास्यैर्यजते॥५६॥

मनुष्या अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा
ददात्यतिष्ठच्चत्वारि च॥ [९]

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा
इदावत्सरः। वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजते।
अग्निमेव तत्संवत्सरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः।
संवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त इत्याशासीत। यद्वरुण-
प्रघासैर्यजते। आदित्यमेव तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणां स्वस्तिमा-
शास्त इत्याशासीत। यत्साकमेधैर्यजते। चन्द्रमसमेव
तदिदावत्सरमाप्नोति। तस्मात्साकमेधैर्यजमानः। इदा-
वत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त इत्याशासीत। यत्पितृयज्ञेन

यजंते। देवानेव तदन्ववस्यति। अथवा अस्य वायुश्चानु-
वत्सुरश्चाप्रीतावुच्छिष्येते। यच्छुनासीरीयेण यजंते॥५८॥

वायुमेव तदनुवत्सुरमाप्नोति। तस्माच्छुनासीरीयेण
यजमानः। अनुवत्सुरीणां स्वस्तिमाशास्त इत्याशासीत।
संवत्सरं वा एष ईप्सतीत्याहुः। यश्चातुर्मास्यैर्यजत इति।
एष ह त्वै संवत्सुरमाप्नोति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते।
विश्वे देवाः समयजन्त। तेऽग्निमेवायजन्त। त एतं
लोकमजयन्॥५९॥

यस्मिन्नग्निः। यद्वैश्वदेवेन यजंते। एतमेव लोकं जयति।
यस्मिन्नग्निः। अग्नेरेव सायुज्यमुपैति। यदा वैश्वदेवेन यजंते।
अथ संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति। यदा संवत्सरस्य
गृहपतिमाप्नोति। अथ सहस्रयाजिनमाप्नोति। यदा
सहस्रयाजिनमाप्नोति॥६०॥

अथ गृहमेधिनमाप्नोति। यदा गृहमेधिनमाप्नोति।
अथाग्निर्भवति। यदाग्निर्भवति। अथ गौर्भवति। एषा
वै वैश्वदेवस्य मात्रा। एतद्वा एतेषामवमम्। अतोतो वा
उत्तराणि श्रेयांसि भवन्ति। यद्विश्वे देवाः समयजन्त।
तद्वैश्वदेवस्य वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथाऽऽदित्यो वरुणं राजानं वरुणप्रघासैर्यजत। स
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैर्यजते।

ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। आ॒दि॒त्यस्यै॒व
सायु॑ज्यमु॒पैति॑। यदा॑दि॒त्यो वरु॑ण॒ः राजा॑नं वरुणप्रघा॒सै-
रय॑जत। तद्वरुणप्रघा॒सानां॑ वरुणप्रघास॒त्वम्। अथ॒ सोमो॑
राजा॒ छन्दा॑सि साकमे॒धैरय॑जत॥६२॥

स ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑श्च॒न्द्रमा॑ वि॒भाति॑।
यत्सा॑कमे॒धैरय॑जते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑श्च॒न्द्रमा॑
वि॒भाति॑। च॒न्द्रम॑स ए॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। सोमो॑ वै
च॒न्द्रमा॑ः। ए॒ष ह॒ त्वै सा॒क्षात्सोम॑ भक्षयति। य ए॒वं
वि॒द्वान्त्सा॑कमे॒धैरय॑जते। यत्सोम॑श्च॒ राजा॑ छन्दा॑सि च
स॒मैध॑न्त॥६३॥

तत्सा॑कमे॒धाना॑ साकमे॒धत्व॑म्। अथ॒र्तवः॑ पि॒तरः॑ प्र॒जाप॑तिं
पि॒तरं॑ पि॒तृय॒ज्ञेना॑यजन्त। त ए॒तं लो॒कम॑जयन्। यस्मि॑न्मृ॒तवः॑।
यत्पि॑तृय॒ज्ञेन॒ यज॑ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्मृ॒तवः॑।
ऋ॒तूनामे॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। यद्मृ॒तवः॑ पि॒तरः॑ प्र॒जाप॑तिं पि॒तरं॑
पि॒तृय॒ज्ञेना॑यजन्त। तत्पि॑तृय॒ज्ञस्य॑ पि॒तृय॒ज्ञत्व॑म्॥६४॥

अथौष॑धय इ॒मं दे॒वं त्र्य॑म्बकैरयजन्त प्रथे॑म॒हीति॑। ततो॒ वै
ता अ॑प्रथन्त। य ए॒वं वि॒द्वान्स्त्र्य॑म्बकैर्यज॑ते। प्रथ॑ते प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। अथ॑ वा॒युः पर॑मे॒ष्ठिन॑ शुनासीरीये॑णायजत। स
ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑न्वा॒युः। यच्छु॑नासीरीये॑ण॒ यज॑ते।
ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्वा॒युः॥६५॥

वा॒योरे॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। प्र

चा॒तु॒र्मा॒स्यया॒जी मी॒य॒ता (३) न प्र॒मी॒य॒ता (३) इति॑।
 जी॒व॒न्वा ए॒ष ऋ॒तून्प॒र्येति॑। यदि॑ व॒स॒न्ता॑ प्र॒मी॒य॒ते। व॒स॒न्तो
 भ॑व॒ति। यदि॑ ग्री॒ष्मे ग्री॒ष्मः। यदि॑ व॒र॒षासु॑ व॒र॒षाः। यदि॑ श॒रदि॑
 श॒रत्। यदि॑ हे॒मन् हे॒मन्तः॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॒व॒त्स॒रम॒प्येति॑।
 सं॒व॒त्स॒रः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तिर्वैषः॥६६॥

परिव॒त्स॒रमा॑प्नोति शु॒नासी॒रीये॑ण॒ यज॑तेऽज॒यन्त्स॒हस्र॑याजि॒नमा॑प्नोति॒ वैश्व॑दे॒वत्व॑ꣳ सा॒कमे॒धेर॑यज॒त
 स॒मेध॑न्त॒ पित॑र्यज्ञ॒त्वं ज॑यति॒ यस्मि॑न्वा॒युर्हे॒मन्त॑स्त्रीणि॒ च॥ [१०]

उ॒भये॑ यु॒वꣳ सु॒राम॑मु॒द॒स्था॒न्नि वै य॒स्य॑ प्रा॒तः स॒व॒न ए॒कैको॑ऽसु॒र्यं प॑व॒मानः॑ प्र॒जा वै
 स॒त्रमा॑स॒ताग्नि॑र्वा॒व सं॒व॒त्स॒रो द॑श॥१०॥

उ॒भये॑ वा उ॒द॒स्था॒त्स॒र्वाभि॑र्म॒ध्यतो॑ऽत्र॒ वाव॑ ब्रा॒ह्म॒णेष्व॑थ॒ गृह॑मे॒धिन्ꣳ ष॑ट्त्थ॒ष्टिः॥६६॥

उ॒भये॑ वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
 प्रपाठकः समाप्तः॥